

magunkat, „fél-faksimileként” adták ki. Az, hogy a könyv egyszínnyomással jelent meg, nemcsak a kódex miniatúráinak élvezetétől, hanem fontos paleográfiai és kultúrtörténeti tudnivalóktól is megfoszt bennünket.

Mivel a kiadvány még rövid kodikológiai leírást sem tartalmaz, az egyszínnyomás nemcsak ismereteinket csökkenti, hanem számtalan nehézség forrása is lesz. A scriptor nem véletlenül írt az eredetiben egyes sorokat rubrummal, ezek egyházi előírásokat, használati utasításokat tartalmaztak, – innen a rubrika elnevezés! – amelyek megkönnyítették használójának az imakönyv kezelését. A kutatónak erről a könnyebbéséről sajnos nem kell mondania. Ez még nem lenne baj. Sokkal nagyobb baj az, hogy a „fél-faksimile-eljárás” nem őrizte meg a tinta színének változását, így az eredeti kézirat használata nélkül néha nehéz eldönteni, vajon a másoló, vagy vele közel egykorú kéz javíttatta-e a szöveget. Néhol az is nagyon kétségesnek válik, hogy a nyelvészeti szempontból oly érdekes, kettőzéssel jelölt hosszú magánhangzók kettőzése az eredeti kéztől származik-e, vagy egy másiktól.

Amikor az eredetit kezünkbe vesszük, akkor derül ki, hogy Volf állításával ellentétben a kódex nem egy kéz munkája. A másolóval közel egykorú kéz javíttatta a szöveget, pótolta a kimaradt zsolttárogat, rubrikális megjegyzéseket, írta be a második magánhangzót – s valószínűleg ő végezte az illuminálást is. Szavakat, sorokat dörzsölt le a hártýárol, s újakkal helyettesítette őket. Ha összevetjük ezeket a helyeket a latin forrásokkal, akkor bizony azt találjuk, hogy a „javító” kéz igen gyakran rontott a szövegen, s munkáját nem az eredetiből, hanem az általa ismert imák sztereotip szókincsét felhasználva végezte. Szerencse, hogy a himnuszok szövegét megkímélte korrekciótól.

Gerardi Moresenae aecclesiae seu Csanadiensis episcopi Deliberatio supra hymnum trium puero- rum, edidit Gabriel Silagi, Turnholti (Turnhout), Brepols, 1978, pp. XVIII + 216 (Corpus Christianorum, Continuatio Mediaevalis XLIX.)

Batthyány Ignác ma már nehezen hozzáférhető, s egyébként is már elavult, s számos tévedést tartalmazó 1790. évi gyulafehérvári kiadása után végre modern kritikai kiadásban áll előtűnk a magyarországi latin irodalom második legrégebb fennmaradt terméke, Szent Gellért *Deliberatio*-ja. Időben csupán a szentistváni *Intelme*

A kézirat alapján azt is megállapíthatjuk, hogy egyes szövegrészek, marginális megjegyzések, a miniatör jelölése, betoldásjelek hiányoznak a faksimiléből, így a 65^v-n a *sekreenye* javítás.

A kiadás legfőbb hibája az elmondottakon túl az, hogy igen kezdetleges, a célnak nem megfelelő technikai eljárással készült. Emiatt a szöveg sok helyen „beragad”, olvashatatlaná válik, másutt az ofszetlemez készítéséhez használt film túl kemény, s a nyomtat emiatt szöveg- és betűrészeket hagy el, ezért nyelvészeti s kodikológiai kutatás céljára nem alkalmas. Kívánatos lenne tehát, ha ezután valóban faksimilét bocsátanának közre, többszínnyomással. Ezen túlmenően nem szabad a továbbiakban sem lemondanunk a szövegeknek – lehetőleg másik kötetben való – betűhív közléséről s velük párhuzamosan a latin forrásoknak a kiadásáról, amely nélkül komoly nyelvészeti feldolgozás nem képzelhető el.

Összegzésül elmondhatjuk, hogy miként Magyar Benigna nem örült volna egy ilyen imakönyvnek, akként mi sem örvendzünk egy ilyen kódexkiadásnak. S mégis örülnünk kell, mert valaki megpróbálkozott azzal, hogy felélesszen egy haldokló sorozatot, s megbízható szöveget bocsásson a kutatás rendelkezésére. E kódexkiadás nem léphette túl azt a technikai színvonalat, amelyet egy házinyomda nyújthat. Molnár Józsefet nem mint szövegrendezőket kell dicsérnünk, hanem mint nyelvészt, aki kísérletet tett a ma még meglevő, de óhatatlanul pusztuló nyelvmemlékeink közreadására. Helyes lenne, ha könyvkiadóink is támogatták nyelvészeink törekvéseit.

Egyébként a Nyelvmemléktárban megjelent kódexeket újra ki kell adni. Ezt is.

Lázs Sándor

*

előzi meg. A régiségben elfoglalt ilyen előkelő helye ellenére, Gellért műve a magyar irodalom történetének mindig csak a margóján foglalt helyet (beleértve az akadémiai irodalomtörténet általam írt megfelelő fejezetét is), pedig viszonylag gazdag szakirodalom foglalkozik vele, s a középkori latin irodalom mindmáig legátfogóbb összefoglalójának szerzője, Max Manitius Gellértet egyenesen a XI. század egyik legeredetibb írójának tekintette (*Geschichte der lateinischen Literatur des Mittelalters*, II, München, 1923, 79). E mellőzést nem menti, csak magyarázza a mű elszigeteltsége, nehezen interpretálható volta,

nyelvi különössége, de leginkább talán a megbízható kiadás hiánya. Gabriel Silagi mintaszerű kiadásával ez az utóbbi akadály elhárult.

A neves müncheni történész és filológus már több mint tíz évvel ezelőtt alapos vizsgálatnak vetette alá a *Deliberatio-t Untersuchungen zur „Deliberatio supra hymnum trium puerorum“ des Gerhard von Csanád* (Münchener Beiträge zur Mediävistik und Renaissance-Forschung I, 1967) című munkájában (l. Redl Károly recenzióját: ItK 1968, 384–385). Számos filológiai kérdés tisztázása, a források kimutatása, a Batthyány-kiadás hibáinak felsorolása stb. révén e munkája szinte a kritikai kiadás előmunkálatának is tekinthető, mégis a szerző akkor meglehetősen szkeptikusan nyilatkozott egy új kiadás fontosságáról. Mint a mostani kiadás előszavában írja, azóta revidálta ezt a negatív álláspontját, nagyobb fontosságot tulajdonít az első Magyarországon működő íróknak, bár német nyelvű bevezetésének tanúsága szerint továbbra is erős tartózkodással ítéli meg Gellért művét. Miként korábbi értékezésében, úgy e bevezetésében is szembezáll különböző belemagyarázásokkal, Gellért műveltségének, tanultságának túlbecsülésével, s hajlik Jean Leclercq hiperkritikus, Gellért bencés voltát s általában a legendák állításait kétségbevonó álláspontja felé. (Vö. J. L., *San Gerardo di Csanád e il monachesimo*, in „Venezia e Ungheria nel Rinascimento“, Firenze 1973, 3–22.) A bevezetés egyébként pontosan tájékoztat a *Deliberatio* kiadása elé kívánczoló valamennyi kérdésről: a műben említett személyekről, Gellért más műveinek kérdéséről, a mű jellegéről és forrásairól, s különösen nyelvéről, valamint az egyetlen (müncheni) kéziratáról.

Magát a szövegkiadást a lap alján részben tárgyi–tartalmi, részben szövegkritikai jegyzetek kísérik. Az előbbieket elsősorban a bibliai helyeket, valamint az egyéb forrásokat és a művön belüli összefüggéseket adatozzák, továbbá – csekélyebb számban – magyarázatokat, kommentárokat fűznek egy-egy szöveghelyhez. A bibliai idézetek a szövegen belül tipográfiaiailag is meg vannak különböztetve. A kötetet a szentírási helyek, a Gellért által forrásul használt szerzők és művek, valamint a tulajdonnevek mutatója, s végül a fontos vagy sajátos szavak jegyzéke (*Index rerum et verborum*) zárja. A *Deliberatio* tanulmányozói a jövőben megbízható kiadást, kitűnően használható munkaeszközt vehetnek kezükbe.

Egyedül a bevezetés végén helyet foglaló bibliográfia kelthet bizonyos elégedetlenséget. Silagi tájékozottságához nem fér kétség, s irodalom-

jegyzékének adatai mindig pontosak. Ezért bizonyos tanulmányok kimaradása nem írható az információ-hiány, a Magyarországon megjelenő kiadványok esetleg nehezen elérhető volta számlájára, hanem csak szándékos kihagyással magyarázható. A *Deliberatio*-val foglalkozó irodalomból mindössze két tétel hiányzik, Szeffü László *Eretnekség és tirannizmus* (ItK 1958, 501–516), illetve *La missione politica ed ideologica di San Gerardo in Ungheria* (in „Venezia e Ungheria nel Rinascimento“, Firenze 1973, 23–26) című – részben azonos tartalmú – tanulmányai. Szeffü újszerűen interpretálja Gellért művét, azt elsősorban dualista eretnekek ellen írt vitáinak tartja, s ebből a körülményből messzemenő következtetéseket von le Péter és Aba Sámuel korának politikai és ideológiai konfliktusaira vonatkozóan. Hogy a *Deliberatio* művében szó van manicheista típusú, valószínűleg bogumil eretnekekről, az nem volt új gondolat, erre a nemzetközi eretnek-kutatás már a múlt század vége óta rámutatott, újabban pedig Ivánka Endre (1954) és Rónai György (1956) közöltek e kérdésről figyelemre méltó megfontolásokat (amikre viszont – első tanulmányában – Szeffü felejtett el hivatkozni). Ő azonban minden korábbi írásnál rendszeresebben, s a látszólag esetlegesen előforduló eretnek-ellenes kijelentések összefüggéseit, belső logikáját felfedve törekedett a *Deliberatio* fő mondanivalóját, tendenciáját a bogumilizmussal folytatott vitában megjeleníteni. Szeffünek e tétele, s még inkább az ehhez kapcsolt politika-történeti megállapításai természetesen joggal vita tárgyai lehetnek. Silagi nyilván nem fogadja el Szeffü állításait, – egy másik munkájában (*Die heiligen Könige*, Graz–Wien–Köln, Verlag Styria, 1976, 178. „Ungarns Geschichtschreiber“) – a magyar szerzőnek Gellért velencei szerepével kapcsolatos okfejtését nem egészen alaptalan iróniával „phantasievoll“-nak nevezi, de általában is bizalmatlan minden olyan kísérlettel szemben, mely Gellért könyvének bármilyen korhoz kötött időszzerű mondanivalót kíván tulajdonítani. Az eretnekséggel kapcsolatban a Szeffüt megelőző szakirodalomból is mindössze annyit fogad el, hogy Gellért hallhatott valamit a bogumilok Uriel-tiszteletéről (vö. XI. 1.). Akár igaza van Silaginak, akár nem, véleményem szerint nem volt helyes eljárás Szeffü alaposan kifejtett ellentétes véleményének az elhallgatása egy ennyire fontos kérdésben. Annál is inkább, mert az eretnek-probléma erőteljes jelenlétéről a *Deliberatio*-ban éppen Silagi kiadása győz meg a legjobban: elég az *Index rerum et verborum*-ban a

„haeresis” szó családjára vonatkozó adatok feltűnő sokaságára, valamint a tulajdonnevek között a „Manichaei” többszöri szereplésére utalunk.

Minthogy a bibliográfia a Gellért-legendákkal kapcsolatos tételeket is felvesz, kifogásolni kell Horváth Jánosnak a Gellért legendákkal foglalkozó, 1958 és 1961 között megjelent magyar, francia és német nyelvű alapvető tanulmányainak a mellőzését, valamint Csóka Lajos és Horváth János egymással vitatkozó újabb tanulmányait is (I. *Középkori kútfőink kritikus kérdései*, Bp. 1974, 137–163). Az igazsághoz tartozik ugyanakkor, hogy e két utóbbi írásában viszont, mind Csóka, mind Horváth diszkréten hallgat Pásztor Edithnek a Gellért-legendák datálása vitatott kérdésében kifejtett figyelemreméltó érveiről. (Vö. E. P. *Problemi di datazione della „Legenda maior S. Gerhardi episcopi”*, in „Buletino dell’Istituto Storico Italiano per il Medio Evo e Archivio Muratoriano”, Roma, 1962, 113–140.) Kívánatos, hogy a jövőben a Gellért-kutatók között nyitabb és közvetlenebb eszmecsere alakuljon ki. A *Deliberatio* kitűnő kritikai kiadása ezt a folyamatot bizonyára elő fogja segíteni.

Klaniczay Tibor

Amedeo Di Francesco: A pásztorjáték szerepe Balassi Bálint költői fejlődésében. Bp. 1979. Akadémiai K. 130 I. (Irodalomtörténeti füzetek 95.)

Az utóbbi évtizedben jelentős eredményekkel gazdagodott első nagy magyar költőnk életművének kutatása. Balassi-képünk pontosítását, finomodását jelzi többek között az új, helyreigazított Balassi-kiadás. Az 1976-os, Balassi emlékének szentelt tudományos ülészak – ha új szintézis nem hozott is létre – részleteiben lényeges vonásokkal egészítette ki eddigi ismereteinket. Amedeo Di Francesco fiatal olasz kutató jelen munkája is a Balassi-filológia újraértékelésének szükségességét véteti észre az olvasóval.

Di Francesco tanulmányának alaptétele: „A pásztorál élménye a döntő pillanat szerepét tölti be, Balassi költői pályafutása két legfontosabb periódusa között az összekötő láncszemet alkotva.” A tétel bizonyításához elengedhetetlen feltétel a Castelletti-fordításnak az egész életmű kontextusába helyezése.

A pásztorjáték műfajának közkedveltségét a tanulmány elején széles közép-európai körkép bizonyítja. A szerző ezután számba veszi és

csoportosítja az olasz eredeti és a magyar komédia eltéréseit, s ezeket végigkíséri a költő egész pályáján. A motívumok előfordulásának gyakoriságára; szemantikai, lélektani, irodalmi gyökereiknek feltárására, szerkezeti megoldások megváltoztatására és a költő életműveire támaszkodik.

A tanulmány mintegy fele a Castelletti-fordításba beszüremkedő, azt erőteljesen líraizáló irányba terelő balassias motívumkinccsel foglalkozik. Balassi az „essilio” kifejezést *bujdosás*nak magyarítja, pásztorok helyett *vitézek* keseregnek az irántuk lassanként közömbössé, a későbbi művekben meghatározatlanná, üressé váló természet öléen. A nimfa (Ninfa) közkeletű fogalmának *tündér* fordítása pedig jelzőivel (mennyi, angyali stb.) kiegészítve arra utal, hogy Balassi módszeresen keverte és egybeolvasztotta háromféle hagyománykincs (antik, keresztény, magyar) női dicsőítésre használatos elemeit. Emellett két jelentős megfigyelés kap helyet ebben a részben. Az egyik a komédia első jelenete belső tartalmi vázának felismerése, melyet lélektani alaposságú és alapú elemzés, az álom- és virrasztás-motívum kibontása támaszt alá. A másik: Balassi jellemző eszközeként kap hangsúlyt a monológok bővített átírása. Ezek ugyanis a líraizálás lehetőségét hordozzák; ez a tendencia pedig Di Francesco megállapítása szerint jól kitapintható a komédia-fordításban, mint az egyre nyugtalanabb, kétségbeesettebb, magányosabb költő önkifejezés-kényszerének következménye. Balassi csak saját maga tud komédiája hőse lenni; saját tapasztalatai, reményei kifejezése alá rendeli, átalakítja, erőteljessé formálja a koncepciójába illő motívumokat.

A Szép magyar komédia és Castelletti Amarilije közötti dialektikus viszony másik aspektusának (ahol Balassi befogadóként szerepel) kevesebb teret szentel a szerző, s ezért néhol kevésbé meggyőzőnek érezhetjük érvelését. „Castelletti költői repertóriumának időtálló elemeivel” hatott a komédia-fordításra és a késői versekre. Az olasz hatás jelentkezésének bizonyítéka a mulandóság-motívum felerősítésére alkalmazott „oldódó keménység”-kép, a „hamis gyanúság” motívum, a „halál – orvosság” azonosítás. E képek megjelenésének egybeesése – bár származhatnak más forrásból is – valószínűsíti a Castelletti-hatást. Kétséges azonban, hogy egyértelműen az olasz mű befolyásának bizonyítékai között tárgyalandó-e, hogy a kései versekben átértékelődik a természet: embertől mentes, kiürült, szubjektív világegyetem ábrázolását fedezhetjük fel. Ebbe a hideg, elérhetetlen távolságba helyeződik az Isten; a költő kezéből